
DE NOORDERKERK: VAN MODERN GEBOUW TOT MONUMENT

Vorig jaar verscheen in de plaatselijke pers een bericht over het voorstel van de Utrechtse Monumentencommissie aan het gemeentebestuur om de Noorderkerk aan de Royaards van den Hamkade op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen¹). Dit viel vrijwel samen met de publikatie van drs W. Smit in dit tijdschrift over de Ravesteyn-bijbel, die tot de verkoop van dit gebouw aan de Pinkstergemeente „Samuël” in 1978 enige tijd in deze kerk lag en die nu in het archief van de Bethelkerk wordt bewaard²). In zijn inleiding op dit artikel gaf hij een kort overzicht van de vier windrichtingenkerken van de Gereformeerde Kerk van Utrecht, waarbij hij opmerkte dat enkel de Noorder- en de Zuiderkerk werkelijke architectonische waarde hadden. De Oosterkerk aan de Maliebaan en de Westkerk aan de Catharijnekade vielen hierbij als scheppingen van de meester-timmerman H. van Dijk, zelf lid van de Vereniging „De Kerkelijke Kas”, inderdaad in het niet. Onlangs werd nog opgemerkt, dat de Oosterkerk op het moment van zijn voltooiing al verouderd was. Met dit al was het toch een dermate beeldbepalend gebouw in de als stadsbeeld beschermde Maliebaan, dat er in 1983 wel degelijk tegen de voorgenomen sloopplannen werd geprotesteerd. Als één van de oudste gereformeerde kerken van Nederland had het gebouw ook een belangrijke historische waarde³).

De Noorderkerk was de eerste kerk, die na de ineen-smelting, een samenvoeging van de A- en B-gemeenten van de Gereformeerde Kerk van Utrecht, op 11 juli 1894⁴), in opdracht van de ongedeelde kerk in 1922-1923 werd gebouwd. Deze aanduiding werd gebruikt in plaats, waar zowel een Christelijke Afscheidene Kerk als een Nederduits Gereformeerde kerk (Dolerende) naast elkaar bestonden, waarbij de toevoeging A en B aangaf of de desbetreffende kerk uit de tijd van de Afscheiding dan wel uit die van de Doleantie stamde. Een gewoonte die sinds juni 1892 werd gebezigd, toen de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduits Gereformeerde Kerken (Dolerende) zich op synodaal en classicaal niveau tot de Gereformeerde Kerken in Nederland verenigden⁵). De plaatstelijke kerken werden vrijgelaten om zelf te bepalen wanneer men op lokaal niveau tot ineen-smelting wilde overgaan⁶). Utrecht was de eerste grote stad, die hiertoe overging. Op dat moment beschikte deze overwegend Dolerende stad over drie kerkgebouwen, te weten de betrekkelijk kleine Begijnekerk aan de Breedstraat (1854; 550 zitplaatsen) van de Afscheidenen en de Oosterkerk aan de Maliebaan (1888; 1470 zitplaatsen) en de Westkerk aan de Catharijnekade (1891; 1200 zitplaatsen) van de Dolerenden. Noch de plannen om in 1907 in Utrecht-

Zuid een nieuwe kerk te bouwen noch de verkoop van de Begijnekerk gingen door. In plaats daarvan werd laatstgenoemd kerkgebouw in 1908 gerestaureerd en uitgebreid⁷).

Voorgeschiedenis

Als gevolg van de industrievestigingen bij het Merwedekanaal (het latere Amsterdam-Rijnkanaal) werd sinds 1910 in de gemeente Zuilen de woonwijk Elinkwijk gebouwd, waardoor Oud-Zuilen langzamerhand aan de stad Utrecht vastgroeide⁸). Kort daarna overwoog de gemeente Utrecht voor het eerst om deze gemeente te annexeren. Dit gebeurde uiteindelijk pas op 1 januari 1954 toen het grondgebied van de gemeente Zuilen over dat van Utrecht en Maarssen werd verdeeld⁹). Vooruitlopend op één van de vele eerdere plannen van de gemeente Utrecht hiertoe had de Nederlandse Hervormde Gemeente van Utrecht op 17 augustus 1917 de zustergemeente van Zuilen bij haar kerkelijk territorium ingelijfd¹⁰). In een bericht hierover merkte een journalist op, dat de Gereformeerde Kerk van Zuilen ook moeilijkheden kende doordat de gereformeerden uit de wijk Elinkwijk een eigen kerk met pastorie wilden¹¹). Een moeilijk te realiseren ideaal, wanneer men weet dat deze plattelandsgemeente sinds de instituering op 16 mei 1892 wegens de beperkte financiële middelen nog steeds geen eigen predikant had kunnen beroepen. In deze situatie was met de bouw van de wijk Elinkwijk, waar zich merendeels fabrieksarbeiders vestigden, geen wesenlijke verandering gekomen.

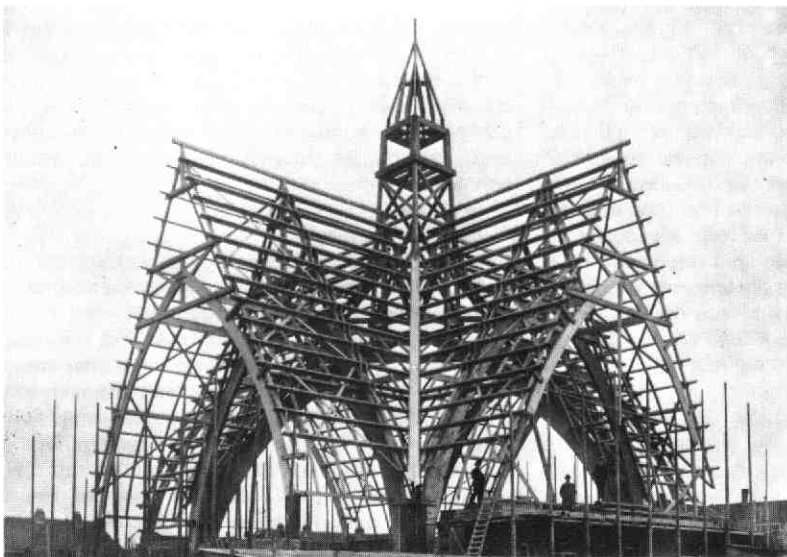
Desondanks kon men op 20 december 1918 ter vervanging van het afgelegen uit 1892 daterende kerkje in de wijk Elinkwijk aan de Daalseweg een nieuwe kerk in gebruik nemen. Hoewel dit vanwege de financiën een noodgebouw was, deed het tot 1953 als zodanig dienst om op 25 maart 1953 door de Bethelkerk aan de De Muinck Keizerlaan te worden vervangen¹²).

Plannen tot kerkbouw

Hoewel er al enige tijd sprake was van plannen tot kerkbouw in het zuidelijk stadsdeel van Utrecht, droeg de kerkeraad op 28 februari 1921 de Commissie van Administratie op om ook in het noordelijk stadsdeel in de nabijheid van de Amsterdamse straatweg bouwgrond te zoeken. Eind maart had men reeds drie terreinen gevonden, waarvan twee aan de voornoemde weg en één in de directe omgeving. Nauwelijks was dit bekend of men ontving van de kort tevoren geëmeriteerde ds J. Breukelaar een brief, waarin hij liet weten dat de kerkbouw in Utrecht-Noord zijns inziens boven die van Zuid moest prevaleren. Dit was

daarom zo bijzonder omdat hij bij zijn afscheid van Utrecht-Zuid op 9 januari 1921 nog had gememooreerd, dat het uitblijven van kerkbouw daar geestelijke en stoffelijke schade had toegebracht. Een standpunt waar hij kennelijk door het aankopen van een hulpkerk aan de Gansstraat enkele maanden later op was teruggekomen. Er werd overwogen om op de aan te kopen bouwgrond eventueel een lokaal te bouwen, dat later voor catechisaties zou zijn te gebruiken of om daar tijdelijk een houten hulpkerk te stichten¹³). Vanwege klachten over het toenemend gebrek aan zitplaatsen in de Westerkerk werd in oktober besloten om bij B. en W. van Utrecht na te vragen of men spoedig met kerkbouw in Zuid zou kunnen beginnen. Toen bleek dat dit nog minstens een jaar zou duren, achtte de Commissie van Administratie het wenselijker om eerst in Noord met kerkbouw te beginnen en naderhand te bezien of de financiële omstandigheden de verwezenlijking van de kerkbouwplannen voor Zuid dan nog toelieten. Te meer daar hier inmiddels een hulpkerk in gebruik was genomen. Toen de kerkeraad hier op 30 januari 1922 over moest beslissen, was er ook een Adres van A. L. van Hulzen en 99 andere belijdende gemeenteleden uit Noord ontvangen, waarin zij hun belangen nog eens onder de aandacht van de kerkeraad brachten. Doordat de kerkeraad het voorstel van de Commissie van Administratie overnam, stelde laatstgenoemd college de volgende maand al voor om het eigen gemeentelid, architect D. J. Heusinkveld, voor f 75.000, — een kerk met 600 à 700 zitplaatsen te laten bouwen met de mogelijkheid om daar later nog galerijen in te bouwen alsmede enkele lokalen en daarboven een kosterswoning. Omwille van de tijd en de kosten werd van het uitschrijven van een prijsvraag afgezien. Doordat één van de leden van de Commissie van Administratie eind maart vanwege de kostenoverschrijding zijn goedkeuring aan het door Heusinkveld ingediende ontwerp onthield, kreeg hij opdracht om de overschreden bouwsom met

f 10.000, — te verlagen. Omwille van de tijd zag men er van af om alsnog ook een aparte Bouwcommissie te benoemen. Het tweede plan kreeg op 10 april de goedkeuring van de kerkeraad. Dit ondanks het feit dat hier later in strijd met het plan van eisen geen galerijen in konden worden gebouwd¹⁴). De bouw, die publiekelijk werd aanbesteed, werd eind juni voor f 89.554, — aan de Utrechtse fa. Erven H. J. Jurriëns gegund. Vervolgens verleende B. en W. op 7 juli de vereiste bouwvergunning¹⁵). Precies een maand later kocht de Gereformeerde Kerk van Utrecht van de gemeente op de hoek Opzoomerstraat, Royaards van den Hamkade en Thorbeckelaan voor ruim f 23.000, — de benodigde bouwgrond¹⁶). Ter bestrijding van de bouwkosten werd de bouw van een pastorie geschrapt, terwijl men uiteindelijk tot spijt van de architect gasverwarming in plaats van centrale verwarming liet aanleggen¹⁷). Tevens werd om financiële redenen in januari 1923 afwijzend beschikt op een verzoek van een aantal gemeenteleden om in het klokketorentje een luiddklok te hangen. Een wens die enkele jaren later alsnog in vervulling ging. Hoewel er dientengevolge ook al eerder van het leggen van een eerste steen was afgezien, kreeg de Noorderkerk op 16 april een gedenksteen. Deze werd de kerkeraad aangeboden door de heer W. Linschoten en had als tekst Ps. 116 (berijmd) : 11: „Ik zal met vreugde in 't Huis des Heeren gaan"¹⁸). Doordat kort voor de ingebruikneming op 18 juni 1923 in de Noorderkerk ten behoeve van de inrichting een bazar werd gehouden, konden de gemeenteleden het gebouw al bezichtigen. Eén der aanwezige journalisten moest aanvankelijk aan het dadaïstische interieur wennen, maar vond het op den duur toch wel gezellig. De wijkpredikant vertelde aan het begin, dat door een inzameling voor de centrale verwarming al f 2.000, — binnen was en dat de rest uit de opbrengst van deze bazar moest worden bekostigd. Na enkele geestige woorden, liet hij vervolgens psalm

Gezicht op de Noorderkerk vanaf de Royaards van den Hamkade tijdens de bekapping, 1922. G.A.U. Top. Hist. Atlas Ke 4.1.

68 : 10 zingen en ging hij voor in gebed. Sommigen hadden moeite met het christelijke tintje, dat hierdoor aan een „wereldse“ zaak werd gegeven, naar uit een ingezonden brief in de krant bleek¹⁹).

Het kerkgebouw

Vanaf het begin was de Noorderkerk om uiteenlopende redenen een bijzonder kerkgebouw. De grootste verdienste van de architect was wel, dat hij voor het grondplan geen bekend schema had gevolgd waardoor het een schablonen-uiting was geworden los van de omgeving, een studiekamerontwerp²⁰). Het was integendeel opvallend hoe goed het frisse dak van de kerk met zijn oranjerode Hollandse pannen bij de architectuur van de omgeving aansloot. Heusinkveld had goed rekening gehouden met het dorpse karakter, dat de wijk Ondiep had. Opvallend bij het exterieur van deze kerk was de hoogtewerking, die door de geleidelijk klimmende dakvlakken was verkregen. Doordat het dak een hoek van 60 graden maakte vormde deze een gelijkzijdige driehoek, die symbolisch was voor de Drieëenheid. Op het snijpunt der noklijnen prijkte een spits torentje, dat de bestemming van dit gebouw nog eens extra benadrukte. Sinds begin 1926 hing hier een luiddoel in. Om onderhoudskosten tegen te gaan waren de dakgoten van beton gemaakt, terwijl de dakpannen met het oog op afwaaien en inregelen voor de ene helft uit rechtse en voor de andere uit linkse bestonden. Opmerkelijk bij dit gebouw was dat hoewel de kruisvorm als uitgangspunt voor de plattegrond was genomen men bij het binnengaan de indruk kreeg met centraalbouw te maken te hebben. Dit kwam vooral door de ondiepe en zeer brede zijbeuken, die evenals de kerkzaal een schuin oplopende houten vloer hadden. Dit effect werd nog eens te meer verkregen doordat de architect bewust geen galerijen had ingebouwd, wat de kerkzalen vaak de indruk van mensenpakhuizen gaf. In niet mindere mate werd hier een bijdrage aan geleverd door de merkwaardige spantconstructie, die uit lange met houtcement aan elkaar gevoegde houten bogen bestond, die het geheel overwelfden. Het grote voordeel van deze door Otto Herzer uit Weimar uitgevonden en door de Maatschappij voor Houtconstructie te Deventer op de Jaarbeurs geïntroduceerde constructie was, dat men niet langer met het probleem van pilaren in de kerkzaal had te maken, die onder een bepaalde hoek het zicht op de kansel bemermden. Bij de bouw van de Noorderkerk was het de Eerste Nederlandsche Maatschappij voor Houtconstructie te Doetinchem, die deze constructie aanbracht. Een houten beschieting en plafond onttrokken de kapconstructie aan het oog. Het was in alle opzichten een praktisch gebouw. Doordat het houtwerk was geoliefte hoefde men het nooit te schilderen, wat eveneens gold voor de zijmuren waarvan de plinten uit groenverglaste Friese steen bestonden. Kansel en banken voor de ambtsdragers verhieven zich eveneens boven een bordes van verglaste steen, dat door een muur in gelijke trant was omgeven. In het begin moest men hieraan wennen, maar hierdoor was de artistieke sfeer enkel nog maar verhoogd. Boven

het podium bevond zich de orgelgalerij met een pijorgel, dat verre van toereikend was voor het volume van de kerkzaal met 864 zitplaatsen, waarover hierna meer. De grote ramen bestonden uit kathedraalglas, terwijl de kleine in overeenstemming met de rest van het gebouw uit sober gekleurd glas bestond. Naast de hoofdingang aan de Royaal van den Hamkade, bestaande uit een hoofdportaal met twee zijportalen, gelegen recht tegenover de kansel, had deze kerk nog vijf zij-ingangen. Het voorportaal was boven afgeplat om te voorkomen dat het leek of het daarboven gelegen kerkrampabel was. Tussen de buitenmuren van bonte Waalsteen en de binnenmuren van gele Friese handvormsteen was een flinke spouw gelaten om snelle temperatuurwisselingen te kunnen ondervangen. Om de spouw overal consequent door te voeren werden ook van de lichttramen kozijnen met spouwlaten toegepast, waarbij het glas-in-lood zonder raamhout in het kozijn werd geplaatst.

Achter de kerkzaal bevonden zich een met elkaar te verbinden consistorie- en kerkeradskamer en een orgelkamer. Links van de kerk was nog een kosterwoning. Het gehele terrein was met een lage muur omgeven waarbinnen beplanting kon worden aangebracht²¹).

Overigens moest de Utrechtse Bouwraad wel aan deze moderne bouwstijl wennen. Weliswaar kreeg de Noorderkerk samen met drie andere gebouwen van hem een eervolle vermelding, maar dan wel met de volgende kritische kanttekeningen. De platte afdekking boven de hoofdingang stak te ver vooruit, waardoor deze meer tegen de kerk scheen te zijn aangebouwd dan dat deze er deel van uit maakte. Ten onrechte zou bij de rechte vensterhoeken gepoogd zijn om de lijnen van de schuinoplopende muurvlakken te volgen. De kleine driehoekige vensters bij de hoofdingang waren af te keuren, terwijl de dakvlakken hinderlijk door de kleine vensteropeningen werden gebroken²²).

De zorg voor dit gebouw werd toevertrouwd aan de voormalige koster Van den Brink van de Westerkerk, die bij de kerkeraad om overplaatsing naar de Noorderkerk had gevraagd. Met het gereedkomen van deze kerk kreeg de Gereformeerde Kerk van Utrecht een tweede gebouw voor de bevestiging van huwelijken. Iets wat tot dan toe enkel in de Oosterkerk gebeurde.

De kanselbijbels

Zodra de plannen tot kerkbouw een definitief karakter hadden ontving de kerkeraad door bemiddeling van ds F. E. Goudappel uit de nalatenschap van wijlen de heer J. Smeding een Staten-bijbel voor de kansel van de Noorderkerk²³). Pas in 1966 werd deze door de in 1890 door mevrouw G. Smaling bij de bouw van de Westerkerk geschonken Ravesteyn-Bijbel vervangen²⁴). Dit in verband met het feit, dat de Westerkerk toen aan de Gereformeerde Gemeente werd verkocht. Overigens werd deze bijbel in de Noorderkerk slechts tot 10 oktober 1971 als kanselbijbel gebruikt. Oorzaak hiervan was, dat één der kerkeradsliden kort tevoren in de vergadering van de wijkraad had opgemerkt „dat een kanselbijbel te goed is om louter

Interieur van de Noorderkerk na de in 1963 uitgevoerde verbouwing met het uit 1929 daterende orgel, 1977. G.A.U. Top. Hist. Atlas Ke 4.6.

als symbool en versiering, zo nodig als onderlegger van dominees preekboekje of psalmboekje te dienen". In de volgende vergadering kon al worden meegedeeld, dat een zuster uit de gemeente, die onbekend wilde blijven, een fraaie kanselbijbel-nieuwe vertaling in leren band, verguld op snede met koperen sloten aan de wijkraad had geschonken. Vanaf die tijd heeft de Ravesteyn-bijbel tot aan de verkoop van de Noorderkerk op een tafel op het podium voor de kansel gelegen²⁵). Inmiddels heeft deze, zoals vermeld, een plaats gekregen in het archief van de Bethelkerk.

De orgels

Daar voldoende geldmiddelen voor de aanschaf van een nieuw orgel ontbraken, zocht de Commissie van Administratie de oplossing in een andere richting. Op 9 mei 1923 stemde de kerkeraad in met een voorstel om voor f 180, – per jaar voor twee jaar tijds van de Utrechtse orgelbouwer, de fa. J. de Koff en Zn., een zeer geschikt gebruikt orgel te huren²⁶). Het betrof vermoedelijk het kerkorgel, dat tot 1915 als zodanig in de Oud-Katholieke St. Gertrudiskerk in de Mariahoek dienst had gedaan²⁷). Dit lijkt nog aannemelijker doordat één der organisten, de heer J. W. de Groot,

in 1925 in een brief aan de Commissie van Beheer over de onhoudbare situatie van dit orgeltje onder andere opmerkte, dat het onvoldoende registers had voor de begeleiding van gemeentezang en dat de inhoud ervan enkel geschikt was voor de begeleiding van een kerkkoor in de „Roomschen eeredienst“²⁸). Aangezien de fa. De Koff, die van de Hervormde Gemeenten van Amersfoort en van Neder-Leeuwen bij Tiel een zeer aannemelijk bod op dit orgel had ontvangen²⁹), dit huurcontract in januari 1925 niet wilde verlengen, besloot de kerkeraad uiteindelijk in augustus tot aankoop. Architect Heusinkveld had al eerder opgemerkt, dat dit orgel eigenlijk te licht van toon was voor de kerkruimte, terwijl het oude tinnen orgelfront met het moderne interieur disharmonieerde³⁰). Wat het laatste betrof deelde de fa. De Koff deze mening overigens³¹).

In 1929 werd besloten om alsnog een nieuw orgel te laten bouwen. De bouw van een één-klaviers pneumatisch pijporgel met elektrische windvoorziening en vrij pedaal werd op 1 december 1929 voor f 5.850, – aan de fa. De Koff en Zn. gegund³²). Voordien was al overeengekomen, dat het oude orgel aan de Gereformeerde Kerk van Meerkerk zou wor-

Exterieur van de Noorderkerk, gezien vanaf de Royaaards van den Hamkade, 1977. G.A.U. Top. Hist. Atlas Ke 4.7.

den verkocht³³). Heusinkveld ontwierp ondermeer, zoals te doen gebruikelijk, het front voor het nieuwe orgel. Omstreeks augustus kon het officieel door de Orgelcommissie aan de kerkeraad worden overgedragen³⁴). Doordat voordien een gift was ontvangen stemde de kerkeraad op 26 mei 1952 in met een voorstel van de Commissie van Administratie om de voornoemde orgelbouwer opdracht te geven om voor f 7.500, – met name het tweede manuaal van dit instrument uit te breiden³⁵).

De ingebruikneming

Op 5 juli 1923 werd de Noorderkerk in aanwezigheid van vele officiële gasten, zoals mr F. A. Graaf van Lynden van Sandenburg, Commissaris van de Koningin, burgemeester J. P. Fockema Andreae, wethouder G. C. B. van Dijk en oud-gemeentesecretaris mr J. de Lange in gebruik genomen. Verder waren de Gereformeerde Kerken van Zuilen, De Bilt en Vreeswijk officieel vertegenwoordigd. Aangezien de wijkpredikant, dr H. Kaajan wegens ziekte deze dienst niet kon leiden, ging dr J. C. Rullmann die avond voor. In zijn openingswoord wees hij er op, dat de ingebruikneming van een kerkgebouw zich niet liet vergelijken met de wijding van de tempel van Salomo. Sinds het nieuwe Testament was er enkel de tempel, waarin Gods woord met Zijn Geest woonde, te weten de gemeente.

Daarom wijdde Rullmann de Noorderkerk aan de Dienst des Woords. Hierna liet hij Psalm 122 : 1 en 3 zingen. Hierna gaf hij een uitgebreid overzicht vanaf het ontstaan van de Gereformeerde Kerk van Utrecht sinds de Afscheiding tot dan toe³⁶). In zijn dankwoord tot degenen, die bij de bouw waren betrokken, noemde hij enkel architect Heusinkveld bij name om vervolgens de vertegenwoordigers van de overheid voor hun blijven van belangstelling te bedanken. Met het zingen van psalm 72 : 4 werd deze plechtigheid tenslotte afgesloten³⁷).

Van Noorderkerkwijk tot Utrecht-Noord

Evenals in de andere grote steden overwoog de Gereformeerde Kerk van Utrecht om tot parochievorming of kerkplitsing over te gaan. Dit was een organisatorische maatregel, die verband hield met de problemen, die de massaliteit op het gebied van de uitoefening van het pastoraat en van het bestuur der kerkeraad met zich meebracht. In het eerste geval bleef er één kerk bestaan, waarvan de wijkkerkeraden een grotere zelfstandigheid kregen, terwijl in het andere geval twee of meer zelfstandige kerken binnen één burgerlijke gemeente werden geïnstitueerd. De Utrechtse kerkeraad wenste in 1921 vanwege de voorgenomen kerkbouw in Utrecht-Noord niet aan een verzoek van de Zuilense kerkeraad om grenswijziging mee te werken. In februari 1922 stelde één van de kerkeraadsliden voor om voor geheel Utrecht dan wel enkel voor de te vormen Noorderkerkwijk parochievorming in te voeren, wat overigens niet doorging. In plaats daarvan liet de kerkeraad eind 1923 kort na de ingebruikneming van de Noorderkerk, de mogelijkheden van een grenswijziging met de Gereformeerde Kerk van Zuilen onderzoeken. Wel moest het territoir van de Zuilense kerk dan aan het Utrechtse worden toegevoegd.

Vooraf door gebrek aan medewerking van Zuilen ging dit niet door, terwijl een kerkplitsing van enkel het Utrechtse territoir al evenmin haalbaar bleek³⁸).

In 1930 waren Zuilen en Utrecht dusdanig aan elkaar vastgegroeid, dat de kerkelijke grens dwars door de straten liep, terwijl de financiële situatie van Zuilen het voortbestaan van deze gemeente in de weg leek te staan³⁹). Daarom werd onderzocht of Zuilen met Utrecht was samen te voegen. De Zuilense kerkeraad wilde hier desondanks om financiële redenen niet aan meewerken, terwijl de Classis Utrecht hier ook geen toestemming voor gaf. Hierop verzochten een aantal in Zuilen woonachtige gemeenteleden aan hun kerkeraad om toch met de zusterkerk van Utrecht een

grenswijziging overeen te komen. Dit in verband met de voor hen excentrische ligging van de Zuilense kerk, waar men inmiddels met een zitplaatsenprobleem kampte. Zij wensten voortaan in de Noorderkerk ter kerke te mogen gaan. Als er niet gauw iets gebeurde, was het bovendien zelfs niet denkbeeldig dat de Gereformeerde Kerk van Zuilen te zijner tijd op een geringe afstand van de Noorderkerk een tweede eigen gebouw zou stichten. Desondanks wilde de Gereformeerde Kerk van Utrecht die van Zuilen niet toestaan om in een Fröbelschool op Utrechts grondgebied diensten te beleggen⁴⁰).

Doordat twee ouderlingen van de Zuiderkerk de kerkeraad in 1936 verzochten om kerkplitsing van hun wijk van de rest van het territoire van de Gereformeerde Kerk van Utrecht werd dit onderwerp opnieuw bestudeerd. Aanvankelijk werd getracht om te komen tot de instituering van drie kerken, te weten van Utrecht-Noord, Centrum en Zuid. In haar eindrapport liet de Commissie tot bestudering van een gedeeltelijke kerkplitsing op 21 april 1939 weten, dat hooguit een tweedeling mogelijk zou zijn zolang Zuilen niet bij Utrecht werd gevoegd. Dit vanwege de onvoldoende financiële draagkracht van de Noorderkerkwijk. Tegelijk werd er een minderheidsrapport uitgebracht waarin werd voorgesteld om het noordelijk stadsdeel met Zuilen te verenigen en de Noorderkerk aan de Gereformeerde Kerk van Zuilen te verkopen⁴¹). Hoewel dit op zich niet werd overgenomen werd in 1940 door een gemeenschappelijke kerkeraadscommissie een soortgelijk plan onderzocht. Zuilen had inmiddels een veel betere financiële positie, zodat zij twee predikanten had en er was inmiddels ook een tweede preekgelegenheid in het gymnastieklokaal van een school⁴²). De Noorderkerkwijk kampte op dat moment door het plotselinge overlijden van zijn wijkpredikant, dr H. Kaajan, met een vacature. Bovendien was de Utrechtse kerkeraad voornemens het aantal predikantsplaatsen uit te breiden. Een samenvoeging van Zuilen met de Noorderkerkwijk tot de Gereformeerde Kerk van Utrecht zou dan twee nieuwe predikanten opleveren, terwijl de Noorderkerk veel meer centraal zou komen te liggen. Bovendien kon men dan in het Zuilense gedeelte met een kleinere tweede kerk volstaan. Om eventuele financiële bezwaren te overwinnen, werd geadviseerd de Noorderkerk bij wijze van huurkoop aan Zuilen te verkopen en de Utrechtse Diaconie deze gedurende twaalf jaar met een aflopend bedrag te laten subsidiëren. Op het laatst ging dit mede door een minderheidsrapport van de Utrechtse ouderling Th. André, voormalig scriba van Zuilen, niet door⁴³).

Toen de Gereformeerde Kerk van Utrecht in 1950 voor de realisering van decentralisatieplannen opnieuw het Zuilense grondgebied nodig had, was men wel bereid hier aan mee te werken⁴⁴). Deze decentralisatieplannen bleken kort daarna al echter niet afdoende te zijn, zodat de ongedeelde kerk van Utrecht met ingang van 1 januari 1955 in vier zelfstandige kerken werd gesplitst, te weten die van Utrecht-Noord, Oost, West en Zuid⁴⁵). Een situatie die met ingang van 1 januari 1980 deels is teruggedraaid door

dat de Gereformeerde Kerk van Noord, Oost en Zuid zich toen weer tot de Gereformeerde Kerk van Utrecht verenigden.

Verbouwing

Tot 1963 onderging de Noorderkerk nauwelijks enige verandering. Wel werd dit gebouw wegens gebrek aan voldoende vergaderruimte, een euvel waar alle vooroorlogse kerken mee hadden te kampen, in 1953 met een Evangelisatie- en jeugdgebouw uitgebreid. Nadat hiervoor in september 1952 bij de Gemeente Utrecht een bouwvergunning was aangevraagd, die pas na een wijziging op 22 januari 1953 werd verleend, kon met de bouw worden begonnen⁴⁶). Op 10 oktober kon dit gebouw officieel aan de kerkeraad worden overgedragen⁴⁷).

Maar, zoals vermeld, werd de kerk zelf pas in 1963 op een niet in alle opzichten geslaagde wijze ingrijpend gemoderniseerd en aan de inmiddels gangbare opvattingen over kerkinrichting aangepast, zoals een liturgisch centrum en een ontmoetingsruimte. Om dit te bereiken werd de voor de Noorderkerk zo specifieke stenen kansel met identieke ouderlingen- en diakenbanken en de reeds lang in onbruik zijnde lessenaar van de voorlezer gesloopt, waardoor een ruim liturgisch centrum werd geschapen. Voor de houten kansel stond een liturgische tafel, waarop naderhand de Ravesteyn-bijbel zou komen te liggen, terwijl aan de rechterzijde de stenen doopvont werd opgesteld. Aan de achterzijde werd de muur met een soort van betonplaten bekleed. Daar deze kerk onvoldoende ruimte voor de bouw van een ontmoetingsruimte had, werden de achter in de kerkzaal geplaatste banken verwijderd. Hierdoor kon men aansluitend op de hoofdingang een glazen ruimte scheppen, die qua bouwstijl echter met de rest van de kerkzaal disharmonieerde, omdat het geen deel uitmaakte van het weloverwogen lijnenspel van de kapconstructie uitmaakte. Bij deze gelegenheid werd het aantal zitplaatsen van 864 tot ongeveer 600 teruggebracht. Hiervoor was het overigens wel nodig om boven de ontmoetingsruimte een gaanderij in te richten, wat geheel met de opvattingen van architect Heusinkveld in strijd was.

Verkoop

Op 1 juni 1973 werd het 50-jarig bestaan van deze kerk in een feestelijke herdenkingsdienst door de wijkpredikant, ds H. A. L. van der Linden, herdacht, met als tekst Psalm 122. Evenals bij de ingebruikneming was ook nu de Commissaris van de Koningin, mr P. Verdam, aanwezig, terwijl enkele familieleden van de eerste wijkpredikant, waaronder diens 91-jarige weduwe hier ook bij aanwezig waren. In de hal was een kleine door de adjunct-archivaris A. Graafhuis ingerichte tentoonstelling te bezichtigen.

Maar evenals de andere grote steden kreeg ook Utrecht langzamerhand steeds meer te maken met de gevolgen van ontkerkelijking, verminderd kerkbezoek, leegloop van de steden, wijziging van de samenstelling van de bevolkingsgroepen in de verschillende wijken en de relatief hoge exploitatiekosten der kerken⁴⁸). Zodoende zag de Gereformeerde Kerk van

Utrecht-Noord zich genoodzaakt om één van de drie gebouwen, te weten de Noorderkerk, de Bethelkerk⁴⁹⁾ en de Stefanuskerk aan de Brazilië-dreef⁵⁰⁾ af te stoten. Vanwege de ligging en het feit dat de Stefanuskerk mede-eigendom van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Utrecht was, moest tussen de twee eerste worden gekozen, waarbij de keuze op het oudste gebouw viel. Op zondag 20 augustus 1978 bediende ds H. A. L. van der Linden hier in de ochtendtijl voor het laatst het Heilig Avondmaal, terwijl er 's-middags een gewone dienst werd gehouden⁵¹⁾. Vijf dagen later werd deze kerk aan de Pinkstergemeente „Samuël” verkocht, die de kerk op 2 september officieel in gebruik nam⁵²⁾. Deze bouwde met het oog op de bij hen gebruikelijke volwassenendoop in het liturgische centrum een doopbassin, dat overigens als er geen doopbediening plaats vindt niet zichtbaar is. Met dit al mag men blij zijn, dat het kerkgebouw hierdoor zijn oude bestemming behield en voor sloop werd gespaard. Tenslotte zij nog vermeld, dat de band tussen de oud-Noorderkerkers zo hecht bleef, dat op zaterdag 31 mei 1986 onder leiding van ds H. A. L. van der Linden een zeer geslaagde reünie kon worden gehouden⁵³⁾.

Rooseboomstraat 23 H. J. Ph. G. Kaajan
2593 PA 's-Gravenhage

Noten:

Bijzondere dank ben ik bij het schrijven van dit artikel verschuldigd aan ds H. A. L. van der Linden en mevrouw J. N. van der Meulen voor de door hen verstrekte inlichtingen.

1. Utrechts Nieuwsblad, 21 september 1988.
2. W. Smit, Utrechtse bijbel als restant van bloeiend gereformeerd leven, in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 61 no. 10 (oktober 1988), pp. 109-113.
Eerder verscheen een overzichtsartikel van hem, getiteld: In de ban van de Utrechtse kerkgeschiedenis, in: *Centraal Weekblad*. Opinie- en informatieblad voor de Gereformeerde Kerken in Nederland, 36 (18 februari 1988), p. 10, waarin hij deels dezelfde zaken besprak. Drs W. Smit deelde mij mee dat de bijbel nu in het archief van de Bethelkerk wordt bewaard.
3. Zie voor de opmerking over de betrekkelijke architectonische waarde: A. de Groot, De kerkgebouwen van de Doeleantie 1886-1892 in: *Honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw* (red. C. A. van Swigchem, R. Steensma), Kampen 1984, p. 44. Voor een bezwaarschrift tegen de sloop: P. A. Haas, De Oosterkerk aan de Maliebaan, in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 53 no. 12 (december 1980), p. 149 en voor de kerkhistorische waarde: A. Graafhuis, Utrechtse Oosterkerk in „duigen”, in: *Centraal Weekblad*, 27 (10 november 1979), pp. 12-13.
4. G. van Klaveren Pz., De ineensmelting te Utrecht, 1835-1887-1894, in: *Jaarboekje der Gereformeerde Kerk van Utrecht*, 1934, pp. 1-8.
5. H. Bouwma, *De Vereniging van 1892*, Groningen 1976.
6. H. B. Weijland, „A en B”. Een onderzoek naar de geografische gemeente in het beraad voor een oecumenisch beleid, Kampen 1984 (Kamper cahiers nr. 53), pp. 29-31.
7. H. J. Ph. G. Kaajan, De Zuiderkerk (1925-1986), in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 59 no. 6 (juni 1986), pp. 57-58.
8. R. Blijstra, *2000 jaar Utrecht*. Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum, Utrecht/Antwerpen 1969), pp. 177-179; Idem, Utrecht in de 20e eeuw, in:

- Jaarboek Oud-Utrecht* 1972, pp. 191-192. J. E. A. L. Struick, Utrecht door de eeuwen heen, Utrecht/Antwerpen 1971, pp. 356, 361-363.
9. *Staatsblad*, nr. 471: Wet van 8 October 1953 tot wijziging van de grenzen van de gemeente Utrecht, ingaande 1 januari 1954.
  10. *Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht* (GAU), *Archief van de Nederlandse Hervormde Gemeente*, inv.nr. 67 en p. 4 van de Inleiding van F. Schoonheim. Verder: *De Nederlander*, 18, 26 juli 1917; *De Standaard*, 30 juli, 1 augustus 1917.
  11. *De Nederlander*, 26 juli 1917.
  12. J. N. van der Meulen, Inleiding van de *Inventaris van de archieven van de Gereformeerde Kerk te Utrecht, 1835-1955*, waarin opgenomen de archieven van de Gereformeerde Kerk te Zuilen, 1892-1950, p. 23.
  13. *Ibidem*, inv.nr. 123.
  14. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 615.
  15. GAU, *Collectieve bouwtekeningen*, doos nr. 355.
  16. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 614.
  17. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 616 is dus niet uitgevoerd. Zie voor de bezwaren van de architect: D. J. Heusinkveld, Noorderkerk met kosterswoning aan de Royaards van den Hamkade te Utrecht, in: *Bouwkundig Weekblad*, 47 (1926), pp. 51-53 met name p. 53.
  18. Tenzij anders vermeld is het voorgaande gebaseerd op: GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 124.
  19. Zie voor een verslag van de bazar: *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 19 juni 1923 (Middag-uitgave) en voor een reactie hierop: *Ibidem*, 20 juni 1923 (Avond-uitgave).
  20. *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 3 maart 1925 (Avond-uitgave).
  21. *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 12 juni 1923 (Avond-uitgave). Met een aanvulling in: *Ibidem*, 6 juli 1923 (Middag-uitgave). Verder het in noot 17 genoemde artikel.
  22. *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 29 juni 1925 (Middag-uitgave). Ten gevolge van deze kritische bespreking verscheen de volgende dag een zeer lovende bespreking van de eveneens moderne in aanbouw zijnde Zuiderkerk aan de Kromme Rijn. Zie: *Ibidem*, 30 juni 1925 (Middag-uitgave).
  23. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 124 d.d. 30 januari, 6 februari 1923.
  24. Een onderzoek van mevrouw J. N. van der Meulen in het Bevolkingsregister toonde aan dat mevrouw G. Smaling in 1890 op de Varkenmarkt woonde en naderhand naar de Loeff Berchmakerstraat verhuisde. Op beide adressen woonde zij in de wijk van de Westkerk. Zij overleed in 1909, zodat de mogelijkheid dat de Ravesteyn-bijbel in 1923 door verhuizing van haar in de Noorderkerk terecht zou zijn gekomen, zoals in het artikel van W. Smit (zie noot 2) werd genoemd, als oplossing komt te vervallen.
  25. Zie hiervoor een artikel van ds H. A. L. van der Linden onder de wijkberichten van Utrecht-Noord in: *Utrechts Kerkblad*, 27 (16 oktober 1971), waarin hij als eerste over de Ravesteyn-bijbel publiceerde. Deze bijbel werd in 1972 op een kleine tentoonstelling ter gelegenheid van een vergadering van het Centraal Comité van de Wereldraad van Kerken te Utrecht tentoongesteld en maakte in 1974 deel uit van de tentoonstelling „De Dom in puin”. Zie hiervoor de gelijknamige catalogus (samenstellers A. Graafhuis, D. P. Snoep), p. 20 en cat.nr. 89. Voor een andere uitwerking ziet men: A. Graafhuis, *De Orkaan van 1674. „De Donder-Basuyne Godts”*, in: *Maandblad Oud-Utrecht*, 47 no. 8 (augustus 1974), pp. 41-46. Bij herdenkingsdiensten, zoals op 1 juni 1973 en

- op 31 mei 1986, placht ds H. A. L. van der Linden ook enkele fragmenten uit deze bijbel voor te lezen.
26. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 539 d.d. 6 april 1923.
  27. Dit ondanks het feit, dat in de notulen van de Commissie van Administratie is van de Geertekerkerk. Een onderzoek van mevrouw J. N. van der Meulen bracht dit aan het licht, terwijl P. van Dijk, G. Oost, *Utrecht-orgelstad*. Inventarisatie van orgels in kerken en kapellen in de stad Utrecht, Utrecht 12 september 1981, cat.nr. 80 eveneens meedelen, dat het orgel van de Geertekerkerk in 1931 naar de Hervormde Julianakerk is overgebracht. Bovendien is er in het artikel van J. W. C. van Campen, Uit de geschiedenis van de Geertekerkerk te Utrecht, in: *Historia*. Maandschrift voor geschiedenis op p. 44 een foto uit 1923 opgenomen, waarop het orgel nog in deze kerk is.
  28. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 547.
  29. *Ibidem*.
  30. Zie het in noot 17 genoemde artikel, p. 51.
  31. Zie noot 28.
  32. *Ibidem*, inv.nr. 618, waarin ook opgenomen de oorspronkelijke dispositie.
  33. Het relaas over het oude orgel is hoofdzakelijk gebaseerd op een brief van mevrouw J. N. van der Meulen aan de heer W. Bikker, die een herdenkingsboekje over de Geref. Kerk van Meerkerk voorbereidt en mij meedeelde, dat het orgel daar nog tot 1968 dienst heeft gedaan, waarna het vanwege de onderdelen aan de orgelbouwer L. Verschueren te Heythuysen werd verkocht.
  34. *Ibidem*, inv.nr. 124.
  35. *Ibidem*, inv.nr. 136. Zie voor de nieuwe dispositie: Dijk/Oost, cat.nr. 13, die overigens abusievelijk 1953 i.p.v. 1952 als jaar van uitbreiding vermeldt.
  36. De volledige tekst van dr Rullmanns toespraak is te vinden in: *Utrechtse Kerkbode*, 14 juli 1923.
  37. *Utrechtsch Stedelijk en Provinciaal Dagblad; De Standaard; De Nederlander*, 6 juli 1923.
  38. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nrs. 123, 124, 126.
  39. *Ibidem*, inv.nrs. 127, 986, 1004. Het beroepen van een eigen predikant en de bouw van een pastorie waren ook mede door steun van Utrecht mogelijk gemaakt. Zie: *Ibidem*, inv.nr. 123 d.d. 21 maart 1921 en inv.nr. 124 d.d. 16 oktober 1922. Voor de verslechterde financiële situatie ziet men d.d. 7 april 1930.
  40. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nrs. 127, 128, 303.
  41. *Ibidem*, inv.nrs. 127, 986, 1004. Zie uitgebreider over Utrecht-Zuid het in noot 7 genoemde artikel p. 64.
  42. GAU, *Archieven Geref. Kerk*, inv.nr. 1005.
  43. *Ibidem*, inv.nrs. 129, 305, 306, 987, 1005.
  44. *Ibidem*, inv.nrs. 138, 139, 307, 1006.
  45. *Ibidem*, inv.nrs. 293, 294, 301, 827. Voor een uitgebreider relaas van kerksplitsing in het algemeen, waarin de Utrechtse ook uitputtend wordt behandeld, zie men: H. J. Ph. G. Kaajan, Van parochievorming tot KAZ: gevolgen van massaliteit (1921-1960) in: *Jaarboek voor de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, in (1988), pp. 177-205 met name pp. 187-195.
  46. *Ibidem*, inv.nr. 620.
  47. *Ibidem*, inv.nr. 137.
  48. R. Steensma, *Secularisatie en kerkgebouwen*, in: H. Berkhof e.a., *Voorbij domineesland*, (Amersfoort, Amsterdam 1988), pp. 185-186. Zie met name voor de Utrechtse situatie ook: *Trouw*, 2 april 1984, p. 2 en W. La Roi, *Tijdig aandacht besteden aan structuur slinkende kerk*, in: *Centraal Weekblad*, 32 (13 april 1984), p. 11.
  49. Deze kerk was in de plaats gekomen van het uit 1917 daterende kerkgebouw van de Gereformeerde Kerk van Zuilen aan de Daalseweg, dat tot 19 april 1953 als zodanig was gebruikt. De Bethelkerk werd op 25 maart 1955 officieel in gebruik genomen. In de tussentijdende tijd kerkten de gereformeerden in de van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Utrecht gehuurde Mattheüskerk (Hendrika van Tussenbroekplantsoen) en de Vredeskerk (Kanaalstraat).
  50. Deze gezamenlijk door de hervormden en gereformeerden gebouwde kerk werd op 23 januari 1969 officieel in gebruik genomen. Zie: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1970, p. 225.
  51. *Centraal Weekblad*, 26 (19 augustus 1978).
  52. *Utrechts Nieuwsblad*, 25 augustus 1978.
  53. *Centraal Weekblad*, 34 (9 mei 1986).

HET KERKENKRUIS VOOR DE RECHTER

Wat was ik er graag bij geweest, op die zaterdag in september, vorig jaar! Op 17 september 1988 was immers het „Werkgenootschap van Katholieke Kerkhistorici“ op excursie in Utrecht. Na een inleiding van prof. dr Kees Peeters, architectuurhistoricus en mediëvist aan de K.U. te Nijmegen, bracht men eerst een bezoek aan de schitterende tentoonstelling „Utrecht een Hemel op Aarde“ in het Catharijneconvent, en ging men vervolgens de stad in om de kerken in ogen-schouw te nemen die op de tentoonstelling aan de orde werden gesteld. Er zal heel wat gediscussieerd zijn, die dag in Utrecht! Had de spreker immers niet „zijn gereserveerde houding uitgesproken“ ten aanzien van hetgeen ik in mijn artikel „Een Kruis van Kerken rond Koenraad's Hart“ (in: „Utrecht Kruispunt

van de Middeleeuwse Kerk“, *Clavis Kunsthistorische Monografieën VII*, Zutphen 1988) heb gesteld? En had hij ook niet de aanwezigen aangespoord tot „verder kritisch onderzoek“? Iets dat, mits deskundig uitgevoerd, altijd moet worden toegejuicht.

Ik zou er echt graag bij zijn geweest, om het betoog van Peeters, die ik waardeerde om zijn kennis en kunde, aan te horen, en om in de gelegenheid te zijn geweest in de kring van een belangstellend publiek mijn weerwoord te geven. Wat hadden pater Van Berkum en ik ons een werk kunnen besparen! Want nu hebben wij beiden een stukje moeten schrijven, hij om aan de oproep van Peeters te voldoen (zie: *Maandblad Oud-Utrecht Jrg. 62* (1989) nr. 1), en ik om het grondbe-